

Manifestul împărătesc și proclamarea statelor naționale au produs mare și nespusă bucurie atât la români cât și a ucraini. Cu toată asuprirea ungurească sentimentul național ardea «sub spuză» și a trebuit numai nițel vânt ca să prindă pară. Sentimentul național a înfăptuit: Asociațiunea Maramureșană pentru Literatura și Cultura Poporului Român, înființată în Sighetul Marmației la anul 1861. Această primă asociațiune culturală la românii a susținut o preparandie, care a fost predată la anul 1880 diecezei greco-catolice române din Gherla, susține un internat pentru studențime în Sighet, bibliotecă și editează «Analele». «Astra» are despărțeminte: în Sighetul Marmației și în Vișăul de Sus, cu agenturi și biblioteci populare la sate. Asociațiunea învățătorilor din Maramureș, cu fond și bibliotecă.

În fruntea provinciei bisericești stă un vicar în Sighet, având 6 protopopiate sub ascultarea sa. Atât în centrul vicariatului, cât și în al protopopiatelor este câte o bibliotecă. Provincia bisericească e supusă episcopiei greco-catolice române din Gherla. Avem mai multe societăți de muzică cu coruri, cele din Sighet, Slatina-sat, Ocna-Slatina, Vișău și Crăcești sunt vestite ca cele mai bune în întreg comitatul. Organizația financiară numără Banca Maramureșeana în Sighet (cu 220.000 coroane capital, 100.000 fonduri și depuneri peste un milion) [și] Petroveana (cu 100.000 coroane capital), în fiecare comună avem casă de păstrare și în multe comune, reuniuni de consum. În fiecare comună avem compozesoratele autonome cu munți de pășuni și păduri în preț de 100 milioane coroane. Cu toate eforturile lui Appony, taltoșul maghiarizării, ne-am păstrat neatins învățământul național popular. Presa națională a pătruns binișor în Maramureș. «Poporul Român» avea 5.000 abonați, la biblioteca populară a «Astrei» erau 5.000 de membri ajutători prenumeratori. *Călimdarul* partidului național se găsea până [și] în casa analfabeților.

Toate aceste dovedesc adânc sentiment național.

Gloria voevozilor Dragoș, Bogdan, Lațcu, Sas trăește în poezia populară alături de cea a voevozilor moldoveni. Nu a fost mișcare pentru libertate la care să nu luăm parte: Bogdan Vodă mută neamul de urgia «pogon-latinilor»; Grigore Pinte Viteazul, eroul epopeii populare, urmărește steagul lui Francisc Rákoczy «pro libertate», Laurențiu Miháli, Gavrilă Miháli, Iosif Man și Simeon Pop la anul 1848 ascultă de Bolliac și pregătesc pentru neamul românesc loc la «masa libertăților naționale».

Cu toate înșelările, desiluziile și oprimarea, nădejdea libertății naționale n-a fost părăsită. Țăranii pelerinau anual, cu miile, la sfintele morminte de la Putna și Succavă, muza poporului resuna la toate adierile evenimentelor naționale sfârșind în 1913 cu:

*Cântă cucul vinerea,
Trec voinicii Dunărea
Câte patru-alătura,
Câte opt asemenea.
La bătaie, la omor:
Oastea Domnului Carol.*

Și acum, după atâta sânge și jertfă, se cuvine să cânte întreaga și deplina glorie națională.

La mișcarea culturală ne-am luat partea cu cinste. Primele vulgate pe românește au răsărit sub influența husiților în Maramureș. În veacul al 15-lea scriau boierii moroșani răvașe vrednice de peana lui Costin. Și cum eram popor cu boierime se putea ca Ciocotici să nu scrie în veacul al 17-lea prima carte despre bonton și regulile buneicuvințe? În lira bardului Andrei Mureșan vibrează oțelul sentimentului național și dorul nețârmurit al moroșanului pentru libertate. La «Familia» lui Iosif Vulcan încă din primii ani au colaborat maramureșenii: Tit Bud, Iuon Mărginean, Ion Pop, istoricul dr. Ion Mihali șterge colbul de pe vechile diplome, dezgropând gloria străbună. Victor Anderco, Vasile Meșter, Alexandru Țiple și Iuon Bârlea continuă tradiția scripturilor române, urmărind idealurile culturii naționale cu fața spre București. În toate străduințele naționale *una* am fost cu toții.¹¹³

*

În comitatul Maramureșului (nu Maramureșul istoric care cuprinde Țara Oașului și Satmarul cu 300.000 de locuitori români), sunt 110.000 români conduși de o inteligență numeroasă. Conducătorii (funcționarii) la comună ne sunt toți români, la cele 4 preturi avem 3 protopretori, 6 pretori, 8 judecători, 20 адвоаci, 6 medici, 8 forestieri, peste tot la oficii 50% din funcționari sunt români, iar străinii posed toți limba română. Numărul străinilor abia atinge 5% și aceia-s ovrei.

Față de ucraini ne avem granițele fixate de natură, cari pornesc la ost de la valea Cibău de-a lungul vechei granițe cu Ungaria spre miază-noapte către Galiția până la muntele Gutiu Tomnatic (cota 2016 m) către apus muntele Brebeneșcul, Klauzura Bălțatul (1021 m), părau Țișoara, plaiul până la Klazura Sciauvul (cota 1356, 689 și 1500 m), muntele Menczul, părau Bârlibaş până la Tisa (399 m), stânga Tisei până la Bâcșoi (Handal Boczko), trece Tisa la dreapta de-a lungul râului Sopurka până la muntele Pleșca (1216 m), către miază-zi Plaiukul cu Mezidijile (1192 m), Măgura, Darola, Medvezi (556 m), Obcina, părau Malnicki până la vărsarea Țărasului (Taracz) în Tisa, mai departe Tisa până la Hurst, până la hotarul general al neamului linia peste calea ferată: Hurst, Satmar, N.-Karoly, Ermihályfalva, Oradea Mare, Bichiș-Czaba, Seghedin.

Din această pricină nu am avut cu ucrainii nici o neînțelegere. Coștuiu (Ronaszek) de azi e Castrum-ul vechiu, legat de drumul lui Traian peste Petrodava (Petrova de azi) cu Sucidava (Suceava) și Municipium Dac. Iassiorum (Iași), drumul exportului de sare pentru steпа sarmatică.

La Coștui, Oncești, Petrova și Cuhea se văd ruine de cetăți romane. Muntele Troian și Calea Traiană ne amintesc de părintele neuitat. De pe timpul Daciei Felix sunt în exploatare salinele Bătrâna la Ocna Șugătag și Kunigunda la Ocna-Slatina; Priscus Retor amintește de Pastores Romanorum, cari pluteau sarea pe Tisa pentru hoardele lui Attila.

Neamul românesc nu ar fi complet dacă acest pitoresc cuib de șoimi întemeietori de țară ar lipsi din sinul său.

¹¹³ („Glasul Bucovinei”, an I, nr. 8, vineri, 15 noiembrie 1918, p. 122-123)

Fraților bucovineni, nu uitați matca, care a roit gloriosul neam al moldovenilor!

*

Evenimentele din urmă se petrec în semnul intrigilor «patrihoților» trântori și urzitori ai nenorocirilor războiului. Oameni vechi, ruginite practice. Minciuna, prostia, amăgirea și teroarea îi sunt armele binecunoscute. Încă din 15 octombrie a. c. a dat comitele suprem, minorul Ifj. Bolgár Ferencz comunicatul că în 21 octombrie a. c. se va ține adunarea extraordinară în congregația comitatensă și că vor lua poziție față de «naționalități» pentru întărirea situației națiunii unitare maghiare. Ne așteptam la șiragul renegaților, a coadelor de topor, căci guvernul avea în vacanța scaunului vicarial bun prilej de demoralizare. Mai erau ovreii, totdeauna «patrioți patentati». Demult se lansase vestea că pețitorii scaunului vicarial promit sistarea învățământului confesional român, închiderea școalelor, maghiarizarea; comitele suprem licita: «cine dă mai mult». Eram curioși cine sunt «pețitorii licitanți» la arândarea scanului Marelui Pavel. Și când colea: deplin fiasco. Ovreii, cunoscători buni ai situației nu se prezintă, ei declară absolută ținută neutrală. Renegații află că rezerva e sănătoasă. Reprezentanții naturali și conștii ai poporului nu se prezintă la adunare ostentativ. Generală demonstrație: prin absență. Ei, dar ce le pasă oligarhilor cu cunoscuta obrăznicie istorică, s-au declarat contra aspirațiilor naturale în numele românilor și al ucrainilor ungurii Ifj. Bolgár Ferencz, Szabo Endre, Báthory Lajos, Szilágyi Lajos, Kovács Agost și Kökenyesdy Mihály, kossutiști și patrioți de soldă. Ca reclam-naționalisti s-au declarat pentru ucraini renegatul dr. Stefan Agost și popa Darie Vlad pentru români, pețitorul scaunului vicarial și președintele alimentației publice din vremea de jaf a războiului european. Om cu mare apetit și, ca să creadă lumea în vorba-i, „*se joară în fața calvinilor că românii n-au altă dorință decât să rămână sub supremația și dominația maghiară*”.

În ședința camerei din Budapesta din 24 octombrie a. c. se declară renegatul dr. Mihály Peter «pentru statul național unitar maghiar». Dr. Mihály Peter e total maghiarizat, din mamă unguroaică, crescut ungurește, primul debut și-l începe în 1900 ca președinte al tinerimei maghiare de la Universitate. E căsătorit cu o unguroaică și nici nu știe românește. Crede în misiunea conducătorilor născuți și, din mila lui Dumnezeu, cu iluzii boierești cheltuind mai mult decât are. Boieria tânărului, cât și a bătrânului Mihály Peter sunt cauza că unchiul d-sale, Mitropolitul Victor Mihály din Blaj a murit fără să lase o para pe sama neamului. Jurnalistul Feheri Ar. a demascat în «Pesti Hirlap» din 1912 în articolul *Flori pe baltă* pe tânărul boier că s-a încercat să-și panameze alegătorii cu grele milioane în favorul străinilor. În cursul războiului a fost furnisor militar și lucra cu «dispenzații». Patriot după toate regulile lui Tisza... Vor mai încerca și cu alții. Însă a înșela nu vor mai putea pe nimeni, căci cu minciuna au dejunat, cu minciuna au prânzit, dar de cinat nu vor mai cina.

O nouă ediție a cărții lui Ciocotici e necesară ca să învețe acești renegați cum pricepeau strămoșii noștri în veacul al 17-lea «omenia». Căci și «omenie» și «rușine» nu cunosc acești decăzuți.

Dreptatea e pe drum. Domnul dreptății va învia neamul său credincios și-l va pune în scaun de mărire și, afară de popa Darie Vlad și Mihály Peter, cei ce vedem, vom vedea mărirea Domnului și-l vom lăuda în veac de veac.”¹¹⁴

Ilie Lazăr ia parte apoi la Congresul Studenților Bucovineni, care a fost anunțat încă din ziua de 19 noiembrie 1918: „*Studențimea universitară română din Bucovina e invitată pe ziua de duminică în 24 nov. c. la orele 2 d. m. în aula Universității la o adunare cu următoarea ordine de zi: 1. Alegerea unui comitet executiv pentru organizarea studențimii române. 2. Eventuale. – Comitetul provizoriu.*”¹¹⁵

Așadar, Ilie Lazăr mai adastă în Cernăuți pînă duminică, 24 octombrie 1918, spre a vedea și asculta ce spun studenții bucovineni, întrucît era și el ...student! Și nu se putea răbda să nu agrăiască o vorbă gospodărească, precum un tînăr – avînd să împlinescă peste o lună de zile frumoasa vîrstă de ... 23 de ani! – dezertor român din armata cezaro-căiască și un maramureșan umblat de-acum prin lume:

„D-l Ilie Lazăr, student în teologie, spune că după ce a fost răsturnat guvernul austriac, e acum datoria noastră să căutăm să stărpim răul încarnat în organismul nostru național. Ținta noastră de studenți ar fi următoarea: creșterea deplin religioasă a poporului și al doilea să lumineze poporul prin școală, pentru că școala învață a crește caractere.”¹¹⁶

„*Adunarea studențească din Cernăuți. Cuvântul tinereții din Bucovina. – Din marea suferințelor, în Bucovina, apare stîncă albă a culturii românești. Primii soli veniți să viziteze această stîncă.*” titrează gazeta cernăuțeană și alte amănunte de la Adunarea studențească din Cernăuți – peste 100 de studenți bucovineni și alți foști studenți (Ion Nistor, Gr. Nandriș, Alecu Procopovici, D. Marmeliuc, Radu Sbiera), cu oaspeți din Basarabia, Ion Buzdugan, Ion Pelivan și Pan Halipa – unde a lipsit doar Sextil Pușcariu, bolnav fiind.¹¹⁷

Cu această înflăcărare bucovineană trece Ilie Lazăr peste Meștecăniș, se oprește pentru odihnă la preotul din Iacobenii, pomește apoi peste Prislop, ca să ajungă în Sighetul Marmăției, unde organizează rezistența armată împotriva atacurilor sîngeroase ale ucrainenilor.

Cu asemenea fapte de curaj se va înfățișa la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918.

Și totuși, peste ani, nu se va lăuda cu aceste isprăvi patriotice nici măcar în zilele negre din închisorile comuniste. Un camarad supraviețuitor din vremuri de restriște își va aminti cu însă nostalgie acest parcurs:

„*Dragă d-le Lazăr,*

10. VI. 1916 – Toporuț-Bucovina

10. VI. 1968 – 52 ani

11. VI – dimineața ora 5 – Kolomea – cafea, d-ta cu M. Radovan răniți – eu cu I. Vidul, răniți la mâni – auto cu cuiul.

¹¹⁴ („Glasul Bucovinei”, an I, nr. 9, marți, 19 noiembrie 1918, p. 141-143)

¹¹⁵ „Glasul Bucovinei”, an I, nr. 9, marți, 19 noiembrie 1918, p. 12.

¹¹⁶ „Glasul Bucovinei”, an I, nr. 13, joi, 28 noiembrie 1918, p. 4.

¹¹⁷ „Glasul Bucovinei”, an I, nr. 15, sâmbătă, 30 noiembrie 1918, p. 2.

Peste o jumătate de secol și totuși amintirile sunt atât de vii, încât parcă eri s-au petrecut. Eu mai puțin, cele amintite de d-ta în Orosháza și iată cu numai 3 supraviețuitori au rămas, din acele vremuri de restriște.

Desigur așa cum ați amintit – că nu s-a căutat deosebire de grad, ci de împletirea idealului dintre cei mai mari și popor – unirea într-un singur glas și mănunchi. Ce frumos! Ce măreț, ce sublim!!!

Sentimentele spontane fără ocolișuri meschine – nu se pot descrie de nici o peniță oricât de iscusită ar fi, aci nu este vorba de imaginații romantice, ci de esența structurii noastre atavice.

Ce a fost a trecut – multe ofuri, nenumărate sbuciume fizice și psihice, și candela noastră, încet, încet se stinge ca și a acelora ce au fost alături de idealul nostru. [...]

Deoarece aceleași idealuri comune ne-au legat sufletește, tare aș dori să mai toarcem firul amintirilor lângă un pahar cu nectarul vieții.

Multă sănătate și fericire doresc familiei, iar pe d-ta te îmbrățișez cu multă dragoste.”

[Ss indescifrabil, de la Guțu Romulus, din 10. VI. 1968]¹¹⁸

Despre ținuta morală a lui Ilie Lazăr știa și cel mai de seamă luptător anticomunist, Corneliu Coposu, care îl sfătuiește pe veteranul maramureșean să nu se umilească în fața autorităților comuniste românești:

„București, 28 noiembrie 1971

Iubite Nene Ilie,

Răspund ultimelor două scrisori: cea din 26 octombrie, trimisă prin curier și cea din 25 noiembrie (cartă postală). Nu am avut nici o clipă de răgaz în acest răstimp și voiam – ceea ce din păcate nu am putut realiza – să-ți pot comunica măcar o veste mai bună.

1) Încep cu o nedumerire mai veche: telegrama mea de Sf. Ilie (anul curent) adresată: Ilie Lazăr strada Hațeg Bloc Lama 9, Cluj a fost returnată cu mențiunea: «Adresă incompletă». Deși târziu, reproduc textul ei: «Cu vechea dragoste și admirație îți urez necurmată tinerețe sufletească încă ani mulți, spre bucuria și mândria celor mulți care te iubesc. Cornel”

2) Am aflat că v-ați mutat într-un spațiu mai potrivit, pe strada Rakoczi. Să fie într-un ceas bun și să aveți parte, în casa nouă numai de mulțumire și măcar de un început de viață mai bună.

3) Ivasiuc vrea să meargă la Cluj pe 3-4 zile înainte de sărbători. Mi-a spus că te va căuta.

4) Am avut ocazie să transmit printr-o doamnă, în Septembrie, știri despre situația materială în care vă sbateți, pentru Veturia, Gusti, Pamfil și Milică, bineînțeles verbal.

5) Vorbești în scrisoare de «boala grea a Marei». A intervenit vreo complicație sau înrăutățire?

¹¹⁸. Colecții speciale B.C.U. „Lucian Blaga”, Cluj Napoca, **Fond Ilie Lazăr**, ms. 5621, Corespondență primită, fila 38, hîrtie A4, îndoită, text scris cu cerneală albastră, față și verso)

6) Personal nu sunt de părerea că ar trebui să faci cerere specială de pensionare. Opinia mea este că D-ta ești o personalitate proeminentă, care ai onorat în mod necontestat viața politică și lupta democratică dintre cele două războaie mari, adăugînd în mod strălucit, la eroismul dovedit în războiul întregirii, un inegalat curaj civic și un caracter care a provocat rafale de persecuții și nedreptăți, dar a impus în același timp și un respect (etalat sau nemărturisit) chiar și adversarilor.

Cred că înalta ținută pe care ai dovedit-o într-o jumătate de veac de viață publică, nu se cade a fi diminuată cu cereri care (chiar dacă s-ar solda practic cu o sută, două de lei în plus) s-ar putea interpreta drept umile solicitări. Eu socot că reglementarea pensiei D-tale trebuie să pornească din inițiativa autorităților (așa cum s-a întîmplat cu cazul Adrian Dumitrescu, Adela Popovici, Mană Gh. Popp etc.), mai cu seamă că situația D-tale este perfect cunoscută de cei în drept a decide, lucru pe care l-am relatat și eu personal și am aflat că se cunoaște.

7. I-am relatat Doctorului Schineanu care a fost aici 5 zile luna trecută, situația D-tale pentru Emil. A promis că o va aduce la cunoștință, imediat ce sosește la Roma.

8. Îmi pare bine că cel puțin în cazul Liei, bunul simț a înfrînt lucrăturile și cancanurile. Să sperăm că greu și încet acesta va fi începutul care va pune capăt odiseei atît de prelungite, de care ai avut parte, mai mult decît toți ceilalți. Mai trebuie însă răbdare și discreție.

9. Lui Victor Pop, pe care-l iubesc ca pe un exemplar deosebit, integru și onest al generației noastre și pe care-l apreciez în mod deosebit și aș fi într-adevăr fericit să pot face cît de puțin pentru rezolvarea situației sale de o revoltătoare nedreptate, îi scriu separat.

Te rog, iubite nene Ilie, să primești încredințarea înaltei mele considerațiuni, a afecțiunii mele și a admirației mele și să transmiți respectuoase sărutări de mîini și omagii Marei și bune urări Liei și soțului ei.

Cornel”¹¹⁹

Altă mărturie despre modestia lui Ilie Lazăr avem de la Camil Demetrescu, în scrisoarea din 16 februarie 1974:

„[...] Așa cum te-am cunoscut noi ai tăi, ai rămas cu devotamentul tău și Slavă Domnului că ți-a dat puterea să-ți mai faci încă odată datoria cu aceeași iubire. Îmi dau seama de unitatea purtării tale față de ai tăi și de țară – căreia în vremuri de unificare, nehotărîtă încă, i-ai dat două orașe pe care le-ai ocupat tu cu unitatea aceea de voluntari, înainte de ocuparea de către armata română regulată. Îmi aduc aminte cu aceeași seriozitate cu care-ți scriu că, la Galați, patru ani de zile nu te-am auzit menționînd acestea. A trebuit să aflu ocazional de la prietenul nostru Șerban Flondor.

Te-am auzit în schimb la Galați spunînd cu un anumit prilej: „... pe mine părinții nu m-au crescut să fiu ministru cu orice preț, ci m-au crescut ca să fiu om cinstit...”

¹¹⁹.Colecții speciale B.C.U. „Lucian Blaga”, Cluj Napoca, **Fond Ilie Lazăr**, ms. 5621, Corespondență primită, fila 27, hîrtie A4 (30 x 21 cm), text scris cu cerneală albastră, față și verso).

Se poate spune despre tine, dragă nene Ilie, că la capătul unei vieți lungi și bogate, că ești dintre cei a căror vorbă se potrivește cu faptele, cu «portul».

Te îmbrățișez cu vechea prietenie și te rog să transmiți fiicei, și cu atâta întârziere, participarea mea la durerea ei și la respectul pe care-l port părinților ei.

Camil

*16 Februarie 1974.*¹²⁰

Ilie Lazăr a murit în ziua de vineri, 6 noiembrie 1976, împăcat, la vârsta de 81 de ani fără o lună și o săptămână, după atâtea încercări și nedreptăți, întrucât „adevărul, oricum nu poate fi învins”...

¹²⁰. Colecții speciale B.C.U. „Lucian Blaga”, Cluj Napoca, **Fond Ilie Lazăr**, ms. 5621, Corespondență primită, fila 29, hârtie A4, îndoită (30 x 21 cm), text scris cu cerneală albastră, față și verso).